EVANGHELIILE

DELA

HOMOR ȘI VORONEȚ

DIN

1473 și 1550

DE

I. BOGDAN
Membru al Academiei Române.

Ședința dela 23 Martie 1907.

In cancelaria palatului mitropolitan din Cernăuți se păstrează două exemplare foarte frumoase de evanghelii moldovenești, unul dăruit de Ștefan cel Mare mânăstirii Homorului la 1473, altul dăruit de Grigorie, mitropolitul Moldovei, mânăstirii Voronețului la 1550. Redacțiunea textelor evanghelice din aceste două manuscrise nu prezentă nimic deosebit de obișnuita redacție mediobulgară, stabilită în Bulgaria în sec. XIV și perpetuată la noi fără nici o schimbare esențială, în tot timpul cât limba slavă a predomnit în slujba dumnezeească din bisericile și mânăstirile noastre. Incercări de îndreptare a textelor slave nu s'au făcut de către cărturarii noștri nici odată, și un studiu din acest punct de vedere al celor două manuscrise n'ar da nici un rezultat nou. El n'ar îmbogăți cu nimic cunoștințele ce slaviștii le au astăzi despre desvoltarea limbii mediobulgare în cursul sec. XIV—XVI.

Pentru noi manuscrisele vechi au altă importanță; ele sunt interesante ca obiecte de artă caligrafică, de miniaturistică și de argintărie, în ce privește de pildă legătura lor, când aceasta este făcută cu oarecare lux. Am observat altă dată și repet și acum — cu atât mai mult că această observație a fost citată cu aprobări

de învățați străini—că în ce privește execuțiunea artistică, manuscrisele noastre, mai ales cele din Moldova, sunt, din multe puncte de vedere, superioare manuscriselor slave de sud din acelaș timp, și chiar celor rusești. Un lucru e sigur: toate aceste manuscrise sunt copiate și ilustrate la noi în țară, mai toate sunt legate în țară. Ornamentica și miniaturile lor constituesc o parte interesantă din istoria picturii române, iar legăturile lor o parte din istoria orfevreriei române.

Manuscrisele dela Homor și Voroneț se pot numără, în această privință, printre cele mai frumoase exemplare ce am văzut. Cel dintâiu e important și prin portretul lui Ștefan cel Mare, despre care s'a vorbit în Academia noastră la 1881, în câteva ședințe consecutive. Analele Academiei din 1882 (p. 18 și urm.) conțin un memoriu al părintelui Melchisedec despre cele două manuscrise și discuțiile urmate asupra lui. Consider aceste discuții ca încheiate și nu mă voiu ocupà de dânsele în comunicarea mea, care are de scop să arăte numai însemnătatea notițelor istorice ce se găsesc în aceste manuscrise. Că portretul din evangheliarul dela Homor este al lui Ștefan cel Mare, nu al lui Petru Rareș, mi se pare neîndoelnic, cu toate îndoelile exprimate atunci de d-l B. P. Hasdeu.

I.

Evangheliarul dela Homor, pe lângă portretul lui Ștefan cel Mare (1), pe lângă miniaturile celor patru evangheliști (2), pe lângă cele patru vignete și inițiale obișnuite la începutul fiecărei evanghelii (3) și pe lângă chenarul foarte interesant, compus din motive luate din țesături românești, înlăuntrul căruia este scris epilogul, are o legătură de argint aurit, împodobită în față cu patru pietre ovale, iar în dos cu patru cuie de argint ce serviau ca postamente; scoarța din față poartă icoana înălțării Domnului, cu monogramele ІС ХС și cu titlul ВЪЗ[Н]ЕСЕНІЕ deasupra; cea din

(1) Vezi planșa No. 1.— O reproducere bună dar retușată a portretului se află în *Geschichte der Bukowina* de D. Onciul, p. 29. O copie în colori, făcută de pictorul Bucevski cuprinzând întreaga pagină din ms., cu portretul lui Ștefan și cu icoana Maicii Domnului, se păstrează la Academia Română. E tipărită tot în colori, dar cu partea de sus a icoanei tăiată, în vol. II, partea 2, din colecția Hurmuzaki, cu titlul greșit «din evanghelia dela Voroneț“.

(2) Vezi miniatura evanghelistului Mateiu, planșa No. 2.

(3) Vigneta și inițiala В dela începutul evangheliei lui Ioan sunt reproduse, cu pagina întreagă, în scrierea citată a d-lui Onciul, p. 19 (extras din *Die österr.-ungar. Monarchie in Wort und Bild, Bd. Bukowina*, 1889). Vigneta și inițiala З, împreună cu începutul evangheliei lui Marcu, sunt reproduse în planșa No. 3.

dos are icoana adormirii Maicii Domnului, fără nici un titlu. Că legătura a fost comandată de Ștefan și că ea s'a lucrat în mânăstirea dela Homor, se vede din următoarea inscripție din față, așezată în patru șire, două deasupra și două dedesuptul icoanei (1):

† ІѠ СТЕФАН ВОЕВОДА, БЖІЕЮ МАТІЮ ГОСПОДА|РЬ ЗЕМЛИ МОЛДАВСКОИ, СН҃Ь БОГДАНА|ВОЕВОДИ, ѠКОВА СІЕ ЕВАНГЕЛІЕ ВЪ М|ОНАСТИРИ Ѿ ХОМОРЬ, В ЛТ҃Ѡ ҂ЅЦЧЕ, НО^Є К҃.

«Io Ștefan Voevod, din mila lui Dumnezeu domn al țerii Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, a ferecat această evanghelie în mânăstirea dela Homor, la anul 6995 (=1487), Noemvrie în 20».

Deci, patrusprezece ani după ce dăruise manuscrisul, legat întâiu cu scoarțe de lemn învălite în piele, Ștefan le înlocuește cu bogata legătură de argint, păstrată intactă până astăzi. Epilogul dela 1473 e conceput în cuvintele următoare (2):

Благочъстивый и христолюбивый царъ Іѡ стефань вѡевѡда, господарь земли молдавлахїиской, даде и съписа сьи тетроеѵ(аг)г(е)ль ржкож еромонаха никодима, и даде и монастирю иже на хоморѣ, въ помѧнь за свож д8шж и за родителеи своих и чѧд его, и егоѵменствоѵжщоѵ тогда попоѵ герѡндїю; съвръши же сѧ м(ѣ)с(ѧ)цѧ іюнїѧ ЗІ, въ лѣто ҂ЅЦПА.

«Evlaviosul și de Hristos iubitorul domn (3) Io Ștefan Voevod, domn al țerii Moldovlahiei, puse să se scrie acest tetraevanghel cu mâna eromonahului Nicodim, și-l dete mânăstirii dela Homor, spre pomenirea sufletului său și al părinților săi și al copiilor săi, egumen fiind atunci popa Gerondie (4); și s'a sfârșit în luna lui Iunie în 17, la anul 6981 (=1473)».

Istoria acestui manuscris este tot așà de interesantă ca și legătura lui. O notiță dintre anii 1541—1546 ne spune că șasezeci și cinci de ani după depunerea lui în mânăstire, pe vremea când Soliman intră în Moldova ca să alunge pe neastâmpăratul Petru Rareș, 1538, călugării dela Homor, înspăimântați de vestea groaznicei invazii și temându-se ca nu cumvà evangheliarul lui Ștefan să cadă în mânile Turcilor, îl trimeseră la Ciceu, înainte de fuga domnului. Rareș îl găsește acolo, îl păstrează la sine cât timp a stat

(1) Vezi planșa No. 5.

(2) Vezi planșa No. 4.

(3) Asupra traducerii, vezi p. 655.

(4) Acest egumen e pomenit în donațiunea lui Ștefan din 25 Aprilie 1475 (orig. la Direcțiunea Fondului Religionar din Cernăuți, No. 6; trad. la F. A. Wickenhauser, *Geschichte der Klöster Homor, Sct. Onufri, Horodnik und Petrauz*, Czernowitz 1881, p. 84—85; cf. ibid., p. 11—12).

în Ciceu și la Constantinopol, și întorcându-se în țară la 1541, îl dăruește din nou mânăstirii în care fusese depus de tatăl său, numit acum «bătrânul Ștefan Vodă», ca să nu fie confundat cu Ștefăniță sau cu Ștefan Lăcustă, cari au domnit după el.

Cu aceasta însă nu se sfârșește povestea manuscrisului: erà prea ispititor, prin frumusețea și scumpetea lui, ca să nu atragă privirile prădătorilor. Cazacii lui Timuș Hmelnițchii, venind să scape la 1653 pe socrul domnului lor de Ungurii lui Racoți și ai lui Gheorghe Ștefan, se revărsară asupra țerii și prădând bisericile și mânăstirile puseră mâna și pe evanghelia dela Homor; dar n'avură parte s'o ducă în stepele lor, căci ostașii generalului Kemény le-o răpiră «in mijlocul luptei», cum spune o notiță dela 1656, când în Moldova domnià Gheorghe Ștefan, din grația «măriei sale lui Gheorghe Racoți, prințul Ardealului». Trădătorul lui Vasile Lupu o răscumpără dela Kemény și o așeză din nou, la 25 Septemvrie 1656, în sfântul lăcaș, ca să-i înlesnească, cum în chip naiv ne spune aceeaș notiță, măcar pe lumea cealaltă, «iertarea păcatelor» cu care-și încărcase sufletul prin detronarea fostului său stăpân. Notița dela 1656 greșește numai punând venirea lui Timuș la 1654 (7162), în loc de 1653 (1).

Dela Gheorghe Ștefan încoace evanghelia a rămas, se vede, în mânăstire, până ce un iubitor de lucrurile cele vechi a luat-o de acolo, în zilele noastre, și a încredințat-o mitropoliei din Cernăuți. Altfel, ea s'ar găsì poate la urmașii Cazacilor lui Hmelnițchii, ca multe alte odoare scumpe din mânăstirile Moldovei, des vizitate și des prădate, cu știrea și fără știrea călugărilor, de pelerinii sau învățații pravoslavnicei împărății vecine.

Comunic acì, în original și în traducere, cele două notițe al căror cuprins e tipic pentru soartea multor manuscrise de ale noastre. In memoriul dela 1881 al părintelui Melchisedec textele originale lipsesc, iar traducerile nu sunt lipsite de greșeli.

Amândouă notițele sunt scrise în cursivă, a doua într'o cursivă foarte înaintată. Cea dintâi este cuprinsă într'un chenar simplu ce ne aduce aminte de vechile chenare bizantine și de chenarele primelor manuscrise slave de sud.

(1) Vasile Lupu domnește dela Aprilie 1634 până la Iulie 1653. Intrarea Cazacilor cu Timuș se întâmplă la sfârșitul lui Aprilie, iar ieșirea lor, după participarea la lupta dela Finta, în Iulie 1653. Timuș trece a doua oară Nistrul, ca să despresoare Suceava și să scape familia și averea lui Lupu, la 1 Aug. 1653. Vezi I. Sîrbu, *Mateiŭ-Vodă Băsărabăs auswärtige Beziehungen*. Leipzig 1899, p. 329 și urm., 343 și urm.

В лѣтѡ четыри десѧт и шесть над седмыѧ тысѧщ быст вънегда оустръми сѧ царъ тоурскыи съ въсеѫ землеѫ, въсточноѫ страноѫ и татарскоѫ и ꙋгровлахїнскоѫ, на ѡбꙋ бѣдною молдавскои земли, въ дьни господина петра воевода; и ꙋстраши с(ѧ) въсѧ землѧ. А мы хоморстїи калꙋгери, страха радї прилꙋчившаго с(ѧ) земли, послали есмо сии тетроег(аг)г(е)ль въ ꙋгор[с]кою земли, въ чичевскыи град. И вънегда прилꙋчи с(ѧ) господинꙋ петрꙋ воеводї изыти из господства, прѣиде въ ꙋгорскои земли и достиже въ свои град чичевскїи, и ѡбрѧте его сег(о) тетроег(аг)г(е)ла тамо, и въспрїѧт его до себѣ и въ свои ръцѣ, и держал его съ собоѫ доколѣ живе въ чичевскїи град. И егда поиде въ тоурскою земли, пакы възѧл его, възѧл съ собоѫ и въ цариградѣ и тамо еще держал свѧтое ег(аг)г(е)лїе въ свои ръцѣ. И мимошедшю не многꙋ врѣмене, бывшоу въ тꙋрскою земли, оумилосръди с(ѧ) богъ и того прѣчистѫѧ матеръ и дарова его вѣнцем царствїѫ, бити пакы господаръ земли молдавскои и христїанѡм. И прїиде съ тꙋркы и въспрїѧт скыптри земли молдавскои, си рѣч стѣгове, и добрѣ прїиде въ свои прѣславнїи град и настолнїи сочавскїи, и даде пакы свѧтыи тетроег(аг)г(е)ль свѧтомꙋ монастирꙋ хоморꙋ, за свою дꙋшю и за дꙋшю рѡдїтелеи своих, стефана воивода стараго, и егꙋменствꙋѫщоу тогда паисїю ермонахꙋ въ тогда врѣмени, и ѡт него послан бѣше.

«In anul patruzeci și șase peste șapte mii (7046=1538) s'a întâmplat să se ridice împăratul turcesc cu toată țara sa, cu părțile de răsărit și cu cele tătărești și cu cele muntenești, asupra acestei biete țeri a Moldovei, în zilele domnului Petru Voevod; și toată țara s'a înspăimântat. Iar noi, călugării dela Homor, din pricina groazei ce cuprinsese țara, am trimis acest tetraevanghel în țara ungurească, la cetatea Ciceului. Și când i s'a întâmplat domnului Petru Voevod să iasă din domnie, el trecù la țara ungurească și ajunse la cetatea sa Ciceul și găsì acolo acest tetraevanghel, și luându-l la sine și în mânile sale, îl ținù la sine câtă vreme a petrecut în cetatea Ciceului. Iar când s'a dus la țara turcească, îl luă iarăș, îl luă cu sine și la Țarigrad, și păstră și acolo în mânile sale sfânta evanghelie. Și peste puțină vreme, aflându-se în țara turcească, se milostivì de el Dumnezeu și preacurata lui maică și-i dăruì coroana domniei (1), ca să fie iarăș domn al țerii Moldovei și al creștinilor. Și venì cu Turcii și luă în mâni schiptrul, adică steagul țerii Moldovei, și venì cu bine la vestita sa cetate de scaun Suceava, și dete iarăș acest sfânt tetraevanghel sfintei mânăstiri a Homorului, pentru sufletul său și pentru sufletul părintelui său

(1) Asupra traducerii, vezi p. 655.

*

Ștefan Voevod cel Bătrân, egumen fiind pe vremea aceea Paisie ieromonahul, cel care l-a fost trimis [la Ciceu]» (1).

Теченїе лѣтом ҂зрѯв прїиде тимꙋш хмелнецскїи съ козаци зде ꙋ земли нашѧ молдавскѡм, сꙋщеи госпожда васїлїеви вѡевѡд ꙋ град сꙋчавскои заточ(е)на, аж тимꙋш хмелнецски, быше бѡ зѧт васїлїеви вѡе[во]дї, прїидошѧ съ вѡиска им, да възмит еѧ ѡт град(а) сꙋчавскогѡ. **И** въ тоа врѣмѧ плѣнише и пожигошѧ ц(е)ркви и монастирем, вѡюѡвали и свѧтаѧ монастир хомор сꙋщии съ въсѣкимї благолѣпними ꙋтвармы, подобнымї и ѡдеждамї; и ничтож ѡт имѣнїѧ свѧтим м(о)н(а)ст(и)рем не зостало, аж приклꙋчающии сѣ и сеи свѧтии тр(е)тиивангел ꙋ ръки козакѡм възѧт. **В**ъ тоа съ помѡщ божїеви прїидѡхѡм мы съ вѡиска наша и ѡт гиѡргїе ракоцег(о) кнѧза ег(о) м(и)л(о)сть седмогрѡдскїе, и въ срѧдѧ браним съ козаци достали ꙋгѡрскаѧ вѡиска ѡт козаци; и прїиде сеи свѧтїи тр(е)тиивангел въ рꙋки велїкомꙋ генералном(ꙋ) именим кимии кнжш, а ѡт егѡ м(и)л(о)стыи искꙋпил(и) мы иѡ геѡргїе стефан вѡевѡда, божїею милостїю господарю земли мѡлдавскомꙋ. **И** паки господство ми ꙋмилостивихом сѧ и дадѡхом свѧтою сею тр(е)тиивангел паки въ свѧтаа м(о)н(а)ст(и)рꙋ вишеписаним хомѡр, да бѫдет господствꙋ мы памет и помощ, егдаж требꙋет помощ за ѡставленїе грѧхом. **Н**ынѧ, вънегдаж искꙋпил е, теченїѧ лѣтом ѡт адама ҂зрѯе, мѣсѧца сеп. ке ден (2).

«In cursul anilor 7162 (=1654) (3) venit-au Timuș Hmelnețchii cu Cazacii aci în țara noastră moldovenească, fiind doamna lui Vasile Voevod închisă în cetatea Sucevii (4), până ce Timuș Hmelnețchii, care eră ginerele lui Vasile Voevod, a venit cu oștile sale, ca să o scoată din cetatea Sucevii. Și în vremea aceea prădară și arseră bisericile și mânăstirile, bătură și sfânta mânăstire a Homorului, (prădând) toate sculele frumoase, podoabele și odăjdiile ei; și nimic n'a rămas din averea sfintelor mânăstiri (5), și s'a întâmplat să cadă și acest sfânt tetraevanghel în mânile Cazacilor. Intr'aceea, cu ajutorul lui Dumnezeu, venit-am noi cu oștile noastre și cu ale lui Gheorghe Racoți, măria sa prințul Ardealului, și în toiul luptei cu Cazacii îl

(1) Paisie e pomenit ca egumen al Homorului într'un document al lui Petru Rareș din 18 Ianuarie 1536 (orig. la Direcția Fondului Religionar din Cernăuți, No. 12; trad. la Wickenhauser, l. c., p. 95, nota) și într'unul dela Ștefan Lăcustă din 1540 (7048) Noemvrie 30 (Direcția Fond. Rel., No. 13; Wickenhauser, l. c., p. 96–97; cf. ibid., p. 18).

(2) Am indicat prin parenteze numai prescurtările neobișnuite; cursiva în care e scris acest text e cam încurcată și poate da naștere la lecturi diferite.

(3) Vezi nota dela p. 648.

(4) Vezi letopisețul lui Miron Costin, în *Cronicele României* de M. Kogălniceanu, I, p. 344.

(5) Despre prădăciunile mânăstirilor, în special a Dragomirnei, povestește și Miron Costin, în *Cronicele României*, I, p. 340.

luară oştile ungureşti dela Cazaci; şi ajunse acest sfânt tetraevanghel în mânile marelui gheneral cu numele Chimin Ianăş, iar dela măria sa l-am răscumpărat noi Io Gheorghe Ştefan Voevod, din mila lui Dumnezeu domn al ţerii Moldovei. Şi apoi domnia mea m'am milostivit şi am dat acest sfânt tetraevanghel iarăş în sfânta mânăstire mai sus scrisă a Homorului, ca să fie de pomană domniei mele şi de ajutor, când voiu aveà nevoie de ajutor întru iertarea păcatelor. Acum, când l-am răscumpărat, e cursul anilor dela Adam 7165 (=1656), luna lui Septemvrie în 25 (1).»

II.

Evangheliarul dela Voroneţ e mai puţin luxos decât cel dela Homor şi e scris în 4°; vignetele şi iniţialele obişnuite le găsim şi acì, dar miniaturile evangheliştilor lipsesc. Legătura este însă mult mai frumoasă, tot în argint aurit. Pe scoarţa din faţă se reprezentă învierea lui Hristos, cu inscripţia: **ВЪСКРЕ[СЕ]НІЕ Х[РИСТО]ВО**, cu monogramele **IС ХС** şi cu simbolele celor patru evanghelişti în cele patru colţuri (ιω., мр., мѳ., л�.); pe cea din dos sihastrul Daniil, cu inscripţia: **С[ВѦ]ТЫ ДАНЇИЛЪ**. Cele patru cuie nu lipsesc nici aici. Legătura a fost făcută, cum se vede din următoarea inscripţie de pe ambele scoarţe ale ei, la 1557:

† СЪИ ТЕТРАЕV[АГ]Г[Е]ЛЬ СЪТВОРИ КVРЬ ГРИГОРІ|Е, ВЫВШИ МИТРОПОЛИТ, И ДАЛ ВЪ МОНАСТИРИ ВЪ ВО|РОНЕЦ, ИДЕЖ[Е] Е[СТ] ХРАМ С[ВѦ]Т[А]ГО ГЕѠРГІА И ѠТЦА Д|АНИЛА НОВАГО, И ДА БѪДЕТ ЕМѸ ВѢЧНИ ПОМѢН И РОД|ИТЕЛЕМ ЕГО, И ИДЕЖЕ ѠТ МЛАДЬ НОКТ|ЕИ ПОДРѸДИ (sic) **СѦ, И ѸКРѢПИ МОНАСТИР, И ТѸ ПРИѦ АГГ[Е]ЛЬСКЫИ|ѠБРАЗЪ, ВЪ ДНИ БЛ[А]ГОЧЬСТИВАГО ІѠАНОѴ А|ЛЕѮАНДРА ВОЕВОДА, ВЪ ЛѢТО ,ЗѮЕ, МСЦА ФЕВРОѴАРІЕ ЅІ** (2).

«Acest tetraevanghel l-a făcut kir Grigorie, fost mitropolit, şi l-a dat în mânăstirea dela Voroneţ, unde este hramul sfântului Gheorghe şi al părintelui Daniil cel Nou (3), ca să-i fie veşnică pomană, lui şi

---

(1) Cf. Wickenhauser, l. c., p. 28—29.

(2) Vezi planşa No. 6. — Câteva litere aruncate deasupra şirului şi foarte mici, în raport cu celelalte, nu se disting bine în fotografie.

(3) E remarcabil că mânăstirea aceasta aveà două hramuri, al sf. Gheorghe şi al sf. Daniil, sihastrul despre care Neculcea ne-a transmis cunoscuta legendă asupra vizitei făcute lui de Ştefan cel Mare după bătălia dela Războieni; cf. Melchisedec, l. c., p. 25--27.

părinților lui, căci din frageda copilărie acolo s'a trudit, și mânăstirea a întărit-o, și acolo a luat cinul îngeresc, în zilele evlaviosului Ioan Alexandru Voevod, în anul 7065 (=1557), luna lui Fevruarie în 16».

Evangheliarul a fost scris însă cu șase ani înainte de a fi legat, pe când Grigorie erà mitropolit, cum se vede din următoarele două notițe, amândouă dela 1550, una la sfârșitul evangheliei lui Mateiu, alta înainte de evanghelia lui Ioan. Cea din urmă n'are dată, este însă evident contimporană cu cea dintâi.

✝ **Съи стлъп исписа сѧ, поспѣшенїем божїемь, повелѣнїем архїепископа кѵр грїгѡрїа митрополита сѹчавскаго, иже сьи раждег сѧ христовож любовїж не пощѫдѣ злато и сребро, мимотекѫщее имане ꙗко сѣнь; потрѹди же сѧ скѫдооумныи михаил дїакѡн, съвръши сѧ мсца ап. кѕ день, з час дьне, в сѫб., в лѣтѡ ҂зни.**

«Acest stâlp (1) s'a scris, cu ajutorul lui Dumnezeu, din porunca arhiepiscopului kir Grigorie, mitropolitul Sucevii, care aprinzându-se de dragostea lui Hristos n'a cruțat nici aurul nici argintul, avere trecătoare ca umbra; și s'a trudit slabul de minte Mihail diaconul, și s'a sfârșit în luna lui Aprilie în 26, în al șaptelea ceas din zi, într'o Sâmbătă, în anul 7058 (=1550)» (2).

Изволенїем ѡтца и съпоспѣшенїем сына и съдѣиствїем свѧтаго дѹха, повелѣнїем и дѣанїем прѣѡсвѧщеннаго кѵр митрополита григорїа, се аз желателно въжделѣх ѡт сръдца и дадѡх ѡт праваго моего имѣнїа и сътворих съи тетраеѵангель и дадох въ монастири въ воронец, идеже ест храм свѧтаго великомѫченика христова геѡргїа и идеже ѡт младих ноктеи, из дѣтства, обѣщах сѧ богови съ оумоленїем свѧтаго ѡтца нашего данїила новаго, и зде въспрїѧт аггелъскыи ѡбраз, и идеже мнѡгѡ потрѹди сѧ дѹшевнѣ и оукрѣпи и ѹтвръди свѧтыи монастир при въсем своем животѣ съ своим богоданным и правым стѣжанїемь и имѣнїем, да ест емоу благословенїи и вѣчнїи помѣн, вѣчнаа емѹ намѧт. И дадѡх ѧ въ молбѫ себѣ и родїтели моих. А кто сѧ покѹсит порѹшити мое даанїе или възѧти и продавати ѡт свѧтаго монастирѣ и ѡт свѧтѣи цръкви, да бѫдет проклѧт ѡт свѧтых ѡт(е)цъ тїи иже въ никеи и прочїихь свѧтых ѡт(е)цъ иже просїашѧ (3) въ всем мирѣ и ѡт свѧтаго великомѫченика христова геѡргїа и ѡт свѧтаго ѡтца нашего данїила новаго, аминь.

«Cu voința tatălui și cu ajutorul fiului și cu conlucrarea sfântului Duh, din porunca și prin fapta preasfințitului kir mitropolit Grigorie, iată eu, cu osârdie din inimă am dorit și am dat din dreapta mea

(1) Se înțelege, această coloană de manuscris.

(2) Aprilie 26 cade într'adevăr în anul 1550 într'o Sâmbătă.

(3) Orig. просїашѧ.

avere și am făcut acest tetraevanghel și l-am dat în mânăstirea dela Voroneț, unde este hramul sfântului și marelui mucenic al lui Hristos Gheorghe și unde din frageda copilărie m'am închinat lui Dumnezeu, cu rugăciunea sfântului părinte al nostru Daniil cel Nou, și unde am primit cinul îngeresc, și unde mult m'am trudit cu sufletul, și am întărit și am împuternicit sfânta mânăstire, în tot cursul vieții mele, cu dreapta și de Dumnezeu dăruita agonisită și avere a mea, ca să-mi fie blagoslovită și veșnică pomană, veșnică pomenire. Și l-am dat spre rugăciune, mie și părinților mei. Iar cine se va încercà să strice dania mea, sau să-l iea din sfânta mânăstire și din sfânta biserică și să-l vânză, acela să fie afurisit de cei 318 sfinți părinți dela Nicheia și de ceilalți sfinți părinți ce au strălucit în toată lumea, și de sfântul și marele mucenic al lui Hristos Gheorghe și de sfântul nostru părinte Daniil cel Nou, amin» (1).

Dar partea cea mai interesantă a acestui manuscris, neobservată nici de părintele Melchisedec nici de ceilalți învățați sau artiști prin mâna cărora a trecut, sunt două notițe analistice referitoare la anul 1551, scrise pe ultima filă și rase cu cuțitul așà de bine, încât la prima vedere abià se cunosc urmele literelor. Așezând manuscrisul într'o umbră potrivită, am isbutit, după multă osteneală, să cetesc aproape în întregime aceste notițe. Ele sunt precedate de o introducere asupra manuscrisului însuș, a cărui terminare e pusă la 28 Iunie 1551, în loc de 26 Aprilie 1550. Poate ca data dintâi să fie data terminării vignetelor și inițialelor, care de obiceiu se făceau, după ce se copiau textele, de pictori (живописци), nu de caligrafi (доброписци): acest procedeu se cunoaște din multele locuri goale ce au rămas în manuscripte, acolo unde trebuià să vie o vignetă, o inițială sau o miniatură. Iată notițele, împreună cu introducerea:

✝ |Сьи тетро|ев[аг]г[е]ль исписа сѧ повелѣнїем и даанїем грїгѡрїа архїепископа, митрополита сꙋчавскаго, рѫкож многогрѣшнаго михаила дїакѡна, и докрѫши с(ѧ) в лѣто ҂знд, мсца іюнїа ҃кн день.

(1) Intre altele, se știe că prin cheltueala mitropolitului Grigorie s'a zidit tinda bisericii din mânăstirea Voronețului și s'a zugrăvit intreaga biserică, în zilele lui Ilie Rareș, la 1547. Portretul mitropolitului e zugrăvit la intrare, deasupra ușii, pe partea externă a zidului, alăturea de starițul Daniil (Wickenhauser, *Geschichte der Klöster Woronetz und Putna*, Czernowitz 1886, p. 13--14, 19—20: data 1546 Sept. 14 trebue cetită 1547 Sept. 14, cu începerea anului dela Ianuarie; la Sept. 1546 trăià încă Petru Rareș; cf. E. Kozak, *Inschriften aus der Bukowina*, p. 210, n. 1). Mitropolitul Grigorie a murit și a fost înmormântat în mânăstirea Voronețului; Kozak, ibid., p. 209—210.

В то лѣто, на въ[здвиза]ныє (1) лѫкаваго дїавола, їлїаш воєвѡда въсприѧ злосмраднѫѧ и нечистѫѧ и дꙋшегꙋбнѫ ересь боусꙋрманскѫ; ѡх, како прѣиде ѿт свѣта въ тъмѫ! кто не въсплачет, или кто не въздъхнет! иже сын жив въ адь поплъзе сѧ, сынъ сын свѧтопочившаго петра воєводы, внꙋк стараго стефана воєводы, и матере благочьстивои госпожды елены.

В то лѣто ста на господств[о] благочьстивыи ıѡ стефан воєвода, сынъ благочьстиваго петра воєводы, срѣдшїи, и начѧт неоугаждати тꙋркѡм, и повелѣ людем въ мѡлдавскои земли м[ета]ти (2) ѡдеждѫ тоурскаг(о) ѡбычаю, ѧже прѣмшѧ нѡсити при їлїаши воєвод[ѣ], и повелѣ въсѣ[м] людем въсегда готовѡм быти, въси [въ] земли, съ орѫжїем и съ иными (?); ста же на господство (3) [в лѣто ,знд, мс]ца юн. аı, въ четврътѡк, [егда и помазан бы]сть (4).

«Acest tetraevanghel s'a scris din porunca și cu cheltueala lui Grigorie, arhiepiscopul și mitropolitul Sucevii, de mâna mult păcătosului diacon Mihail, și s'a sfârșit în anul 7059 (=1551), luna lui Iunie în 28.

In acest an, la îndemnul diavolului celui viclean, primit-au Iliaș Voevodul puturoasa și necurata și de suflet pierzătoarea eresie musulmană. Oh, cum a putut să treacă dela lumină la întunerec! Cine nu va plânge, sau cine nu va ofta! Viu fiind el s'a târît în iad, fecior fiind sfânt răposatului Petru Voevod, nepot bătrânului Ștefan Voevod, și mamă având pe evlavioasa doamnă Elena.

In acelaș an se suì în domnie evlaviosul Io Ștefan Voevod, fiul mijlociu al evlaviosului Petru Voevod, și începù a nu fi pe placul Turcilor, și poruncì oamenilor din țara Moldovei să lepede hainele după obiceiul turcesc, pe care începuseră a le purtà pe vremea lui Iliaș Voevod. Și poruncì tuturor oamenilor să fie totdeauna gata, toți din țară, cu arme și cu altele. Și se suì în domnie [la anul 7059], luna lui Iunie în 11, într'o Joi (5), [când a fost și uns]».

Notițele asupra lui Iliaș și Ștefan, fiii lui Petru Rareș, concordă cu cele ce se spun despre acești nepoți degenerați ai lui Ștefan cel Mare în cronica contimporană a lui Eftimie, iar stilul în care sunt

(1) In orig. se recunoaște numai въ și.... ныє; mai corect ar fi въздвизанїє.

(2) Ar puteà fi și м[ѣни]ти, a schimbà; în tot cazul, înainte de ти nu lipsesc decât trei sau patru litere.

(3) Cuvântul e prescurtat: г҇ко, lectura nu este însă sigură; ar puteà fi și ст҇о. Locul care urmează conțineà probabil anul: в лѣто ,знд.

(4) Fraza întreagă e conjecturală.

(5) Iunie 11 cade într'adevăr în anul 1551 într'o Joi.

redactate ne aduce aminte de maniera bizantină a acesteia și a cronicei lui Macarie, pe care autorul notițelor a trebuit să le cunoască, dacă nu cumvà a cunoscut și modelul lor, adică cronica lui Constantin Manasses în traducerea bulgărească din sec. XIV.

Se știe că Macarie își încheie cronica sa cu anul 1542; la 1551 ea puteà fi cunoscută în mânăstirea Voronețului. Cronica lui Eftimie se încheie cu anul 1553; autorul notițelor analistice din evangheliar n'a putut-o cunoaște decât dacă le-a scris după această dată, ceeace este posibil, căci nimic nu ne silește să admitem că ele au fost scrise chiar în anul la care se referă. Așà fiind, ne-am așteptà ca datele cronologice din notițe să fie identice cu cele din cronică. Eftimie are însă pentru suirea pe tron a lui Ștefan data 11 Iulie, în loc de 11 Iunie (1). Afară de aceasta, notițele evangheliarului conțin o știre ce lipsește în cronică: purtarea de haine turcești introdusă de Iliaș și lepădarea lor de către fratele său Ștefan.

Condamnarea faptelor lui Iliaș e făcută în ambele izvoare în acelaș spirit, nu însă cu aceleași cuvinte; cf. fraza «oh, cum a putut să treacă dela lumină la întunerec» cu cea din Eftimie «și ca printr'un năprasnic întunerec a fost înecat în păcate și întunecat: **и ꙗкоже нѣкоторож напраснож тъмож грѣхомь потоплень и помрачень бысть**» (*Vechile cronice moldovenești*, p. 164).

Dacă însă din faptele relatate de cele două izvoare nu putem stabilì dependența unuia de celălalt, modul de redactare al tuturor notițelor din cele două evangheliare ne arată că autorii lor au trebuit să cunoască sau cronicele lui Macarie și Eftimie sau cronica lui Manasses. Din acestea sunt împrumutate atributul **царь**, în loc de **господарь** sau **господинь**, dat lui Ștefan cel Mare în evangheliarul dela Homor, titlul **господарь земли молдавлахїискои**, în loc de **господарь земли молдавскои** (2), și expresiile: **въ лѣтѡ четыри десꙗт и шесть над седмыѧ тысꙗщи** (3) «în anul patruzeci și șase peste șapte mii, peste a șaptea mie», **вѣнцем царствїѧ** (4) «cu coroana împărătească», în loc de «domnească», **скиптри**, explicat prin **стѣгове** (5),

(1) Cf. I. Bogdan, *Vechile cronice moldovenești înainte de Ureche*, p. 167 și 282. Ziua de 11 Iulie 1551 căzând într'o Sâmbătă, data exactă pare a fi tot 11 Iunie. Ureche are 15 Iunie, ceeace cade într'o Luni.

(2) Cf. în cronica lui Eftimie: **царство іліашево махмета** (p. 163) și **въ молдовлахїи** (p. 165).

(3) Cf. **въ третое и тридесꙗтое лѣто въ седмымь тысꙗщамь** = în al treilea și al treizecilea an pe lângă șapte mii=7033, ibid., p. 152.

(4) Vezi nota 2.

(5) Cf. în cronica lui Eftimie: **въсприꙗть царствїа скиптри молдавскыѧ**, p. 167.

ѡт младь нокти, ѡт младих нѡкти «din frageda copilărie», propriu «din fragedele unghii», explicat prin glossa **из дѣтства** (1), — toate în evangheliarul dela Voroneț.

Incercarea de a da un sens real cuvintelor **царь** și **молдовлахїа** (2) traducând pe cel dintâiu cu «rege» și admițând că al doilea ar cuprinde în sine amândouă voevodatele românești, unite de Ștefan cel Mare într'o singură domnie după învingerea lui Radu cel Frumos, trebue înlăturată, întrucât domnii noștri nu s'au numit nici odată regi (**краль**) sau țari (**царь**) și întrucât Moldovlahia se găsește și în titlul unor domni cari n'au stăpânit nici măcar o clipă amândouă țerile surori. **Царь** în loc de **воевода** și **землю молдовлахїискаю** în loc de **землю молдавскаю** sunt traduceri de cuvinte românești după maniera bizantină. Bizantinii n'aveau voevozi ci împărați, βασιλεῖς; iar Moldovlahia e un termin creeat de cancelaria patriarhală din Constantinopol după modelul «Ungrovlahiei» (3). Aceste cuvinte trădează o anumită influență literară, ele nu corespund unor fapte reale istorice.

In general, se poate zice că stilul notițelor analistice din cele două evangheliare imitează stilul cronicelor moldovenești contimporane, care, precum am arătat altă dată, a fost influențat de traducerea bulgărească a hronografului bizantin al lui Manasses. Aceasta e o constatare foarte interesantă din punct de vedere istorico-literar.

De ce vor fi șters călugării dela Voroneț din evangheliarul lor notițele despre Iliaș și Ștefan? De sigur în credința că vor șterge și pata ce acești fii ai lui Petru Rareș o aruncaseră, prin eresia și desfrâul lor, asupra numelui moșului lor și asupra țerii. Cuvioșii părinți au crezut că vor nimicì până și urma acestor rușinoase fapte, pe care cronicarii, mai puțin cuvioși dar mai conscienți de datoria lor față de posteritate, ni le-au transmis cu destule amănunte, ca o dovadă de calamitățile trecătoare ce stăpânirea turcească a adus peste țerile noastre.

(1) Cf. traducerea bulgărească a lui Manasses ѡт ноктїи младых (f. 112 din cod. Sinodal, f. 169 din cod. Vaticanului, p. 182 din ediția mea) cu orig. ἐξ ὀνύχων ἁπαλῶν (v. 5397 din ed. dela Bonn, 1837).

(2) *Analele Academiei Române,* seria II, tom. IV, București 1882, pp. 19, 21, 32–33, 40: părerile episcopului Melchisedec, ale lui N. Ionescu și ale d-lui D. Sturdza.

(3) Vezi I. Bogdan, *Documente moldovenești din sec. XV și XVI în arhivul Brașovului*. București 1905, p. 17. De aceeaș origine e terminul *Rossovlahia* (= Moldova) din actele aceluiaș patriarhat.

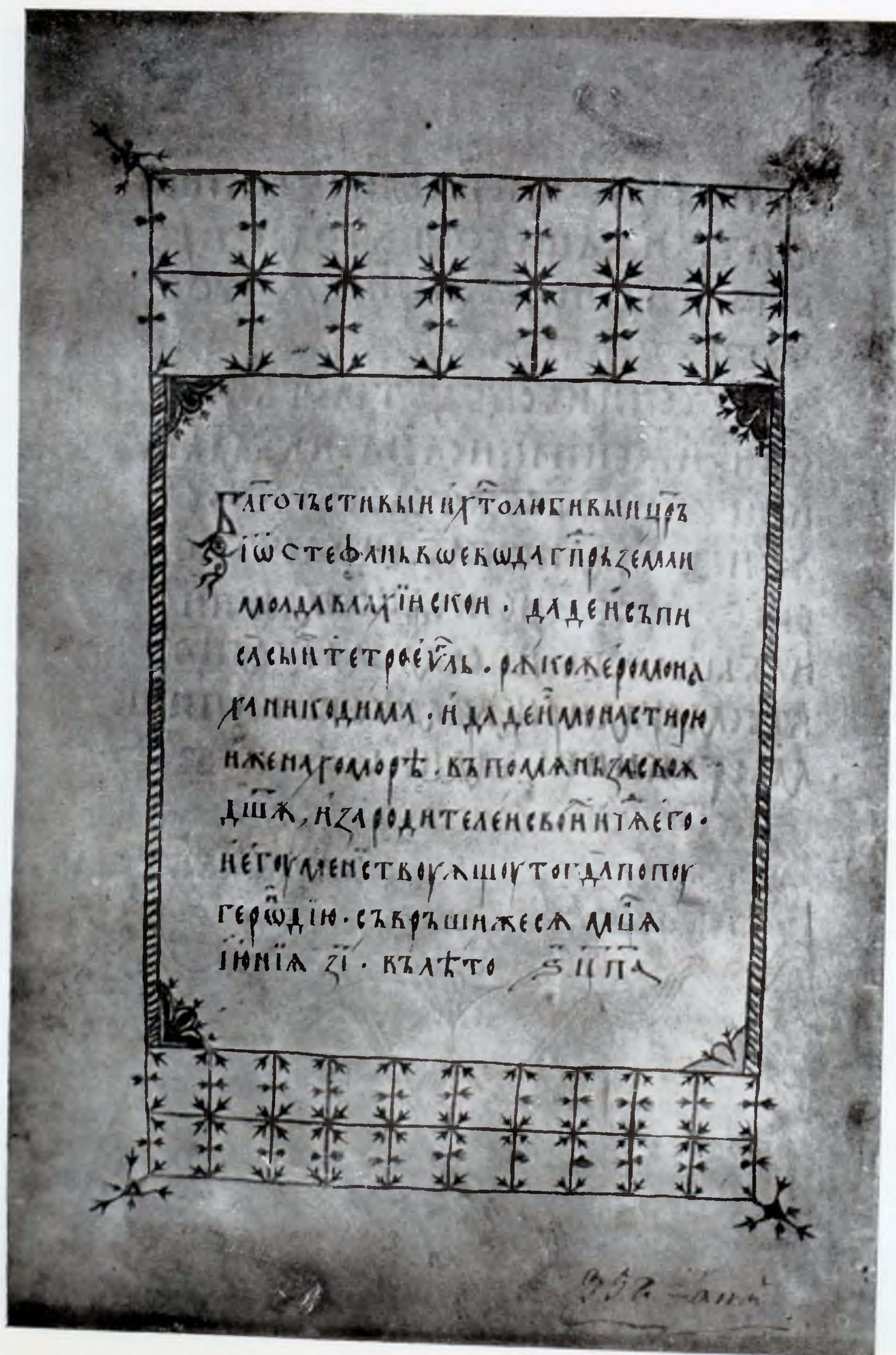
PORTRETUL LUI ȘTEFAN CEL MARE, CU ICOANA MAICEI DOMNULUI
(din evanghelia dela Homor, 1473: micșorat cu 1/3).

EVANGHELISTUL MATEI
(miniatură din evanghelia dela Homor, 1473: micșorată cu 1/8)

VIGNETĂ ȘI INIȚIALA ȝ
(din evanghelia dela Homor, 1473: micșorate cu 1/3).

Благочъстивыи и христолюбивыи цар
Іѡ Стефань воевода гпдръ земли
молдавлахіискои. даде съпи
саныи тетраеѵль. рѫкою же іеромона
ха Никодима. и даде и монастирю
иже на Гоморѣ. въ помѣнь за своѫ
дшѫ, и за родителеи своих и тѧ его.
и его оумѣнствоуѫщоу тогда попоу
Геродію. съвръши же сѧ мцѧ
іюніа зі. въ лѣто ѕцпа

EPILOGUL EVANGHELIEI DELA HOMOR DIN 1473
(micșorat cu 1/3).

LEGĂTURA EVANGHELIEI DELA HOMOR DIN 1473
(făcută la 1487: micșorată cu 1/3).

LEGĂTURA EVANGHELIEI DELA VORONEȚ DIN 1550
(făcută la 1557: micșorată cu $^2/_7$.